

UOT: 33.

**AQRAR SAHƏDƏ SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ STİMULLAŞDIRILMASI
İSTİQAMƏTLƏRİ**

Həsənova Mehriban Cabir qızı
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
mehriban_adau@mail.ru

Xülasə: *Aqrar sahədə həyata keçirilən dəyişikliklər təsərrüfat subyektlərinin sərəncamında olan torpaq və əmlakın özəlləşdirilməsi ilə müşayiət olunmuş, kənddə çoxukladlı iqtisadiyyat formalaşdırılmışdır. Kənd təsərrüfatında müxtəlif mənsublu təsərrüfatçılıq formaları yaradılmış, bütövlükdə aqrar sahənin idarə edilməsi bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşdırılmış, məhsul istehsalı və satışı azad rəqabət prinsiplərinə əsaslanmışdır. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsi onların gəlirlərin bölüşdürülməsində və satışın təşkilində sərbəst qərar qəbul etmələrinə əlverişli şərait yaratmışdır.*

Dövlət tərəfindən aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı çoxsaylı qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, kənd təsərrüfatının inkişafında liberal tənzimləmə metodları hakim mövqe tutmuşdur. 1995-ci ildə ölkə parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş "Aqrar islahatının əsasları haqqında", "Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunlarına müvafiq olaraq milli iqtisadiyyatda aqrar münasibətlərinin formalaşdırılmışdır. Aqrar islahatlar nəticəsində ölkədə iqtisadi cəhətdən müstəqilliyi tanınan istehsal vahidləri yaradılmışdır. Həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatında çoxşaxəli iqtisadi böhran dayandırılmış, məhsul istehsalının artımı təmin edilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafı şəraitində istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi ehtiyatlarının aşkarlanması xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər - kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların iqtisadi müstəqilliyi, sahibkarlığın inkişafı şəraiti, sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillər

Keywords - economic independence of agricultural commodity producers, conditions for the development of entrepreneurship, factors affecting the development of entrepreneurship

Ключевые слова - экономическая самостоятельность сельскохозяйственных товаропроизводителей, условия развития предпринимательства, факторы, влияющие на развитие предпринимательства

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından yerli istehsalın rəqabətə davamlılığın artırılması dövlətin və özəl sektorun səylərinin birləşdirilməsini tələb edir. Məhz bu yolla ÜTT-yə bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli kənd təsərrüfatı sektorunun davamlılığının artırılmasına və iqtisadi bazasının yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür. Fikrimizcə, ilkin mərhələdə yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün dövlət tərəfindən ardıcıl və bir-birini tamamlayan tədbirlər sistemi həyata keçirilməli, daxili bazar çevik şəkildə qorunmalı və yerli istehsal iqtisadi vasitələrlə stimullaşdırılmalıdır. Bundan əlavə kənd təsərrüfatında faktiki məhsuldarlıq səviyyəsinin potensial məhsuldarlıq səviyyəsinə yaxınlaşdırılması məqsədilə torpaqların meliorasiyasına yönəldilmiş investisiyaların həcmi artırılmalı, gübrə və kimyəvi mühafizə vasitələrinə olan tələbatın ödənilməsi təmin edilməlidir.

Kənd təsərrüfatının strukturu aşağıdakı istiqamətlərlə müəyyən edilir: funksional struktur, sahə strukturu, təşkilati struktur, regional və sosial struktur. Aqrar sahənin strukturunun bu bölgüsünün hər biri ayrı - ayrılıqda müəyyən məqsəd daşısa da, onlar bir -

birinə bağlıdır və biri digərini tamamlayır. Bütünlükdə götürdükdə kənd təsərrüfatının strukturu ardıcıl və paralel əlaqələri olan müxtəlif xarakterli istehsal və texnoloji mərhələlərdən təşkil olunmuş mürəkkəb sistemdir. Hər bir mərhələdə aqrar sahənin müəyyən obyektiv bir funksiyası həyata keçirilir. Qeyd olunanlar təbii ki, aqrar sahə məhsulları istehsalı və satışının səmərəliliyinə bilavasitə təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatını təşkil edən sahələrin əksəriyyəti onun ətrafında qarşılıqlı istehsal - iqtisadi əlaqəyə girərək cəmləşir və fəaliyyətini bilavasitə kənd təsərrüfatının tələblərinə uyğun formada qurmağa çalışır. Bu əlaqələr bir qayda olaraq birtərəfli deyil qarşılıqlı və müəyyən nisbətdədir. Aqrar sahə bu əlaqələrdə aparıcı sahə, xammal istehsalı ilə bağlı bütün vasitələri özü ilə və bir - biri ilə bağlayır.

Respublikamızın təbii-iqlim şəraiti sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından geniş potensial ehtiyatlara malikdir. Həmin ehtiyatların hərəkətə gətirilməsi dövlət strukturlarının, yerli idarəetmə orqanlarının və mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq sahibkarlıq qurumlarının təşkilati-iqtisadi və idarəetmə səylərinin əlaqələndirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məhz bu halda aqrar sahədə məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür.

Sahibkarlığın inkişafı şəraitində istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi təsərrüfat subyektlərinin bazarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir, istehsalın iqtisadi cəhətdən səmərəli formalaşdıran sahibkar rəqabətə davamlı məhsul istehsal etməklə nəinki daxili bazarda, həm də xarici bazarlarda müqayisəli üstünlük saxlaya bilər.

Sahibkarlığın inkişafı şəraitində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi dövlətin daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Məqalədə sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillər, eləcə də bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarına müəyyən qədər toxunulmuşdur.[1]

Məqalənin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- kənd təsərrüfatında müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına təsir edən amillər müəyyənləşdirilmişdir;

- əsas və dövriyyə fondlarından istifadənin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılmasına təsiri müəyyənləşdirilmişdir;

- torpaq resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, faktiki məhsuldarlığın potensial məhsuldarlıq həddinə çatdırılması ilə bağlı fikirlər irəli sürülmüşdür;

- aqrar bazar infrastrukturalarının formalaşdırılmasının kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində rolu qiymətləndirilmişdir;

- bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə adekvat reaksiya göstərilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsal və emal müəssisələri arasında kooperasiya və inteqrasiya münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində rolu qiymətləndirilmişdir;

- istehsalın stimullaşdırılmasının təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin artırılmasında rolu müəyyənləşdirilmişdir.[2]

Məqalənin praktiki əhəmiyyəti kimi aşağıdakı məsələlər tövsiyə edilir:

- məqsədli investisiya proqramlarının həyata keçirilməsinin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində rolu müəyyənləşdirilsin;

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının daxili və xarici bazarlara çıxışı ilə bağlı rastlaşdıqları problemlərin aradan qaldırılması yolları müəyyənləşdirilsin;

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına güzəştli kreditlərin verilməsinin istehsalın

iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində rolu müəyyənləşdirilsin.

Məqalədə kənd təsərrüfatında transformasiya yönümlü dəyişikliklər və onun spesifik xüsusiyyətləri, aqrar sahədə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafının daxili və xarici mühit amilləri, sahibkarlığın inkişafı şəraitində aqrar sahədə istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin mahiyyəti və ona təsir edən amillərə müəyyən qədər də olsa toxunulmuşdur.

Həyata keçirilən islahatlar aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasını əhəmiyyətli şəkildə təmin etmiş, bunun nəticəsidir ki, ölkənin aqrar ərzaq bazarında reallaşdırılan məhsulların 90 %-dən çoxu özəl müəssisələrin payına düşür. Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının daxili bazarda fəaliyyət göstərməsi və malların məhsul satışı fəaliyyətindən davamlı şəkildə pul gəlirləri əldə etməsi, son nəticədə, istehsalın iqtisadi səmərəliliyi ilə bilavasitə bağlıdır, bazar münasibətlərinin ən mühüm prinsiplərindən biri, istehsalın iqtisadi cəhətdən səmərəli fəaliyyət göstərməsi ilə bağlıdır. Bunun üçün isə ilk növbədə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının iqtisadi səmərəliliyi təmin olunmalı, istehsal mənfəətlə yekunlaşmalıdır. Ümumiyyətlə götürdükdə, istehsalın iqtisadi səmərəliliyi bütün sistemlər üçün təbiidir və nəticə etibarilə, azad rəqabət mühitində fəaliyyətin başlıca parametrlərini təşkil edir.

Hər hansı bir fəaliyyətin səmərəsi, ilk növbədə, həmin fəaliyyətin həyata keçirilməsinin nəticəsini özündə əks etdirir və dəyər ifadəsində sərf olunan xərclərin müqabilində əldə olunan mənfəətin məbləğini özündə əks etdirir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyi dedikdə isə - məhsul istehsalına az məsarif xərclənməsi hesabına yüksək həcmdə mənfəət əldə olunması başa düşülür. Təbii ki, bütün bunlar bazarda baş verən konyunktur dəyişikliklərindən də əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Məqalədə kənd təsərrüfatında struktur dəyişiklikləri və onun istehsalın iqtisadi səmərəliliyinə təsiri, aqrar sahəyə dövlət yardımı ilə istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlilinə müəyyən qədər toxunulmuşdur.

Məqalədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri, aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarının istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində rolu, bazara çıxış imkanlarının kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələlərinə toxunulmuşdur.

Sahibkarlığın inkişafı şəraitində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin müxtəlif istiqamətləri mövcuddur. Bu baxımdan istehsalın intensivləşdirilməsi aqrar sahənin davamlı inkişafının təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsi ilk növbədə mütərəqqi texnologiyaların tətbiqini özündə əks etdirir. Kənd təsərrüfatında mütərəqqi texnologiyalar əsas etibarilə elit toxumçuluq sisteminin yaradılması və cins mal-qaranın ölkəyə gətirilib yayılması ilə həyata keçirilməlidir. Məhz bu yolla kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür. Sahibkarlığın inkişafı şəraitində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsidir. Respublikamızın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə nəinki dünya bazarına çıxışı, hətta lokal şəraitdə idxal olunmuş məhsullarla rəqabətə tab gətirmə qabiliyyəti belə çox aşağı səviyyədədir. Bu isə onunla əlaqədardır ki, məhsul istehsalına çəkilən xərclərin səviyyəsi yüksəkdir və nəticədə daxili ərzaq bazarına idxal edilmiş məhsulun qiyməti ilə rəqabətdə geri qalır.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi aqrar bölmədə daha üstün sahələrin müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Aqrar bölmədə prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi müqayisəli üstünlüklərin qiymətləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müqayisəli üstünlüklərin müəyyənləşdirilməsi üçün isə iqtisadi səmərəliliyi ümumi cəhətdən xarakterizə edən bir sıra göstəricilər - məhsuldarlıq, xərclər,

qiymət və s. müqayisə edilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda son illər bəzi məhsul növlərinin istehsalında azalma meylləri də müşahidə olunmuşdur.

Məhsul istehsalı və satışı prosesində iqtisadi səmərəliliyi müqayisəli şəkildə qiymətləndirmək bir sıra məsələləri aşkar etməyə imkan verir. O cümlədən müqayisəli qiymətləndirmə əsasında istehsal strukturunda baş verən, yaxud baş verə biləcək dəyişiklikləri yerli istehsalçıların, eləcə də ölkənin tələbatına uyğun olaraq tənzimləmək mümkündür. Bu isə daha üstün rəqabət qabiliyyətli sahələrin müəyyən edilməsində, həm istehsal münasibətlərinin iqtisadi mühitin dəyişməsindən asılı olaraq təkmilləşdirilməsində ciddi rol oynaya bilər. Həm də beynəlxalq integrasiya şəraitində ölkənin öz mövqeyini möhkəmləndirməsinə və strateji maraqların təmin olunmasına əhəmiyyətli təsirini göstərmiş olar.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının iqtisadi səmərəliliyində bazara çıxış imkanları önəmli rol oynayır. Bazara çıxış son nəticədə məhsulun satışı, gələcəkdə geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi üçün maliyyə vəsaiti deməkdir. Beləliklə iqtisadi cəhətdən səmərəli geniş təkrar istehsal həyata keçirməkdən ötrü mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının bazara çıxışla bağlı problemlərinin həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son dövrlərdə daxili ərzaq bazarında inhisarçılıq meylləri güclənmişdir ki, bu da son nəticədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının bazara çıxış imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Bu isə istehsalçıların gəlirlərini azaltmaqla yanaşı həm də bazarda qiymət artımının yaranmasını şərtləndirmişdir.[2]

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının iqtisadi səmərəliliyinə bir sıra amillər təsir göstərir. Bu amillərə iqtisadi, sosial, bazar və təşkilati amillər daxildir. İqtisadi amillər əsas etibarilə maliyyə, kredit, vergi və gömrük münasibətlərini özündə əks etdirir. Sosial amillərə əhalinin gəlirləri, alıcılıq qabiliyyəti, həyat səviyyəsini xarakterizə edən digər göstəricilər şamil edilir. İstehsalın iqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərən təşkilati amillərə isə infrastruktur təminatı, institusional qurumların mövcud durumu və s. şamil edilir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərən amillər içərisində bazar amilləri özünəməxsus yerə və rola malikdir. Bazar amilləri dedikdə isə ilk növbədə tələb, təklif, rəqabət, bütövlükdə konyunktur dalğalanmaları başa düşülür. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı təbii-iqlim şəraitindən asılı olmaqla yanaşı, eyni zamanda bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə effektiv reaksiya göstərmək iqtidarında deyildir. Bütün bunlar isə son nəticədə konyunktur dalğalanmalarının kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcminə, onun iqtisadi səmərəliliyinə təsirini gücləndirir. Bazar amilləri özlüyündə iki qrupa bölünür:

- birincisi daxili bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklər;
- ikincisi xarici bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklər.

Daxili bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklər əsas etibarilə daxili bazanın inhisarlaşma səviyyəsi və azad rəqabət mühitinin formalaşma səviyyəsi ilə xarakterizə olunur.

Məlum olduğu kimi bazar iqtisadiyyatı şəraitini yaşayan respublikamızın ərzaq bazarında kəskin inhisarlaşma prosesləri mövcuddur. Bu isə istehsalçının məhsul satışından gəlir əldə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.[3]

Ədəbiyyat

1. Peredeo, A. M. and McLean, M. (2006). Social Entrepreneurship A Critical Review of the Concept. The Journal of World Business, 41(1): 56-65.
2. Попов Н.А. Основы сельской экономики и сельского предпринимательства. М., 2001,
3. Shane, S. ve Venkataraman, S., 2000, The promise of entrepreneurship as a field of research, Academy of management review, 25 (1), 217-226.

STIMULATING THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRARIAN SECTOR DIRECTIONS*Hasanova Mehriban Jabir***Summary**

The changes carried out in the agrarian sector were accompanied by the privatization of land and property at the disposal of economic entities, and a multicultural economy was formed in the village. In agriculture, various forms of economic activity were created, the management of the agrarian sector as a whole was adapted to the requirements of market relations, and the production and sale of products were based on the principles of free competition. Ensuring the economic independence of agricultural commodity producers has created favorable conditions for their free decision-making in the distribution of income and organization of sales. Numerous legislative acts on the development of entrepreneurship in the agrarian sphere were adopted by the state, liberal regulatory methods occupied a dominant position in the development of Agriculture. Agrarian relations in the national economy were formed in accordance with the laws of the Republic of Azerbaijan "on the basics of Agrarian Reform", "on the reform of collective and state farms" adopted by the country's parliament in 1995. As a result of agrarian reforms, production units were created in the country, whose economic independence was recognized. As a result of the implemented agrarian reforms, the multifaceted economic crisis in agriculture was stopped, the growth of crop production was ensured. In the conditions of the development of entrepreneurship, the detection of reserves for improving the economic efficiency of production is of particular importance.

СТИМУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОЙ СФЕРЕ НАПРАВЛЕНИЯ*Гасанова Мехрибан Джабир кызы***Резюме**

Изменения, осуществляемые в аграрной сфере, сопровождались приватизацией земель и имущества, находящихся в распоряжении хозяйствующих субъектов, в селе формировалась многоукладная экономика. В сельском хозяйстве создавались формы хозяйствования различной принадлежности, управление аграрным сектором в целом адаптировалось к требованиям рыночных отношений, производство и реализация продукции базировались на принципах свободной конкуренции. Обеспечение экономической самостоятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей создало благоприятные условия для их свободного принятия решений в распределении доходов и организации сбыта. Государством были приняты многочисленные законодательные акты о развитии предпринимательства в аграрной сфере, в развитии сельского хозяйства господствующее положение заняли либеральные методы регулирования. В соответствии с законами Азербайджанской Республики "Об основах аграрной реформы", "о реформе колхозов и совхозов", принятыми парламентом страны в 1995 году, в национальной экономике сформировались аграрные отношения. В результате аграрных реформ в стране были созданы производственные единицы, экономическая независимость которых была признана. В результате проведенных аграрных реформ многоплановый экономический кризис в сельском хозяйстве был остановлен, обеспечен рост производства продукции. В условиях развития предпринимательства особенно важное значение приобретает выявление резервов повышения экономической эффективности производства.

*Rəyçi: dosent Vahid Tofiq oğlu Əmrahov**Aqrobiznes, menecment və marketinq kafedrasının 27 yanvar 2025-ci il tarixli iclasın 05 sayılı protokolu**Daxil olma tarixi 06 fevral 2025-ci il*